“Deklarasiya 20-ci maddə olmadan qəbul edilsin”

Lissabon zirvəsində dönüş və ya vitse-prezident Albert Qor iddiasından necə döndü?

“Heydər Əliyev xatirələr işığında” layihəmizin qonağı tanınmış ictimai-siyasi xadim Həsən Həsənovla söhbətimiz davam edir.

X SÖHBƏT

– Sammitin iclas öncəsi ictimaiyyətə məlum olmayan hadisələr nümayəndə heyətimizin həqiqətən gərgin anlar yaşadığını göstərir. Bəs iclas necə keçdi, eyni gərginlik orada da özünü göstərdimi?

– İclas başlayanda, bizim bəyanatla bağlı Ermənistanın mövqeyi haqqında məlumatımız yox idi. ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri, İsveçrənin xarici işlər naziri Flavio Kotti Helsinkidə hazırlanan sənədi elan etdi: “Hamınıza məlum olduğu kimi, son iki ildə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü məsələsinin həllində irəliləyiş əldə olunmayıb. Təəssüf hissi ilə qeyd edirəm ki, Minsk konfransının həmsədrlərinin nizamlanma prinsipləri ilə bağlı tərəflərin fikirlərini uzlaşdırmağa yönəlmiş səyləri uğur qazanmadı. Minsk qrupunun həmsədrləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinin tərkib hissəsinə çevrilməli olan üç prinsipi tövsiyə ediblər. Bu prinsiplər Minsk qrupunun bütün üzv dövlətlərinin dəstəyini alır. Bunlar: 1) Ermənistan Respublikasının və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü; 2) Dağlıq Qarabağın hüquqi statusu, sazişdə müəyyən edilmiş öz müqəddəratını təyinetmə prinsipinə əsaslanan Dağlıq Qarabağa Azərbaycan daxilində ən yüksək özünüidarəetmə dərəcəsi; 3) Dağlıq Qarabağın və onun bütün əhalisinin təminatlı təhlükəsizliyi, o cümlədən nizamlanmanın müddəalarına bütün tərəflərin əməl etməsini təmin etmək üçün qarşılıqlı öhdəliklər”.

Bunları açıqlayandan sonra sədr əlavə etdi: “Təəssüflə qeyd edim ki, bir iştirakçı dövlət bununla razılaşmadı (Ermənistanın vetosu nəzərdə tutulur). Bu prinsiplər bütün digər iştirakçı dövlətlərin dəstəyini alır. Bu bəyanat Lissabon sammitinin sənədlərinə daxil ediləcək”.

Bundan sonra sammitin sədri məlumat verdi ki, Azərbaycan da sammitdə qəbulu nəzərdə tutulan sənədləri tam “mötərizəyə alıb” (yəni veto qoyub). Bundan sonra diqqətlə zala baxıb sual etdi: “İmkan varmı mötərizələr aradan götürülsün?”

Məsələyə aydınlıq gətirmək üçün Heydər Əliyevə söz verildi. Azərbaycan Prezidenti qeyd etdi ki, “Ermənistan Deklarasiyanın 20-ci maddəsinə (Helsinki sənədi) konsensus vermədiyinə görə, Azərbaycan sammitin bütün qəbul olunacaq sənədlərinə konsensus vermir. Bu məsələ ilə bağlı nəzərinizə çatdırıram, əgər Ermənistan Respublikası 20-ci maddənin (Helsinki sənədi) qəbuluna konsensus versə, mən də bütün sənədlərin qəbuluna konsensus verə bilərəm”.

Levon-Ter Petrosyana söz verildi və o veto qərarını geri götürə bilməyəcəyini bir də təsdiqlədi. İclasda Azərbaycan da, Ermənistan da öz mövqelərində qaldılar. Yəni Ermənistan təkid etdi ki, 20-ci maddə (Helsinki sənədi) Deklarasiyanın tərkibindən çıxarılsın, Azərbaycan isə təkid etdi ki, Ermənistan Helsinki sənədinin üzərindən vetonu götürsün. Gərginlik aradan qalxmadı və iclas davam etdi.

Yaranmış belə bir vəziyyətdə ABŞ-ın vitse-prezidenti Albert Qor çıxış edərək, əslində həmin gecə işlədiyimiz və 53 ölkənin razılaşdığı bəyanatı təklif kimi irəli sürdü. Çıxışının sonunda Albert Qor xüsusi vurğuladı ki, “əgər yaranmış şəraitdə bu mümkün olarsa, bəlkə o zaman Azərbaycan bütün Deklarasiyadan kvadrat mötərizəni (yəni vetonu) çıxarmağa razı olsun”.

Bu çıxışından aydın görünürdü ki, Albert Qor Heydər Əliyevlə görüşündəki mövqeyindən fərqli olaraq, Azərbaycandan artıq birtərəfli vetodan imtina etmək tələb etmir, sadəcə, öz düşündüyünü bəyan edirdi ki, Azərbaycanın istəyi nəzərə alınarsa, o vetodan əl çəkə bilər.

İclasın sədri Albert Qora təşəkkürünü bildirdi və qeyd etdi ki, “bu, çox yaxşı fikirdir” və təklifi açıqladı: “Təklif budur: Deklarasiya 20-ci maddə (Helsinki sənədi) olmadan qəbul edilsin. Bununla bağlı şərt irəli sürən ölkə, yəni Ermənistan istisna olmaqla, bütün ATƏT üzvlərinin dəstəyi ilə burada, yəni Helsinki sənədində sadalanan maddələr sədrin bəyanatına, yəni 53-ölkənin bu gecə hazırlanan Bəyanatına daxil edilsin. Belə olan halda Azərbaycan öz şərtlərindən imtina edib “kvadrat mötərizəni” silə bilərmi?”

Heydər Əliyev, çox lakonik çıxış edərək dedi: “Yaranmış şəraitdə Azərbaycan ATƏT-in fəaliyyətinə, ATƏT-in Lissabon zirvə toplantısına, iki gün ərzində burada toplaşan və Avropada çox mühüm təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələlərini müzakirə edən həmkarlarına hörmətlə yanaşır. Mötərizənin, yəni vetonun götürülməsinə, iclasımızın sədrinin qeyd etdiyi Bəyanat burada iştirak edən dövlət başçılarının adından verilərsə, bütövlükdə maddə ilə bağlı etirazımızı, yəni vetonu geri götürməyə razılaşarıq”.

İclasın sədri bu mövqeyinə görə Heydər Əliyevə müraciət edərək dedi: “Cənab Prezident, bizi başa düşdüyünüz üçün təşəkkür edirik. Biz bu sənədi olduğu kimi qəbul edə bilərik - görüşdə qəbul edilən düzəlişlə “Lissabon Sammitinin Deklarasiyası” qəbul edilir”.

Söz ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri Flavio Kottiyə verilir: “Mən məsələyə çox ciddi yanaşdıqlarına görə Azərbaycan nümayəndələrinə öz təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Hamınız bilirsiniz ki, son iki ildə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü məsələsində heç bir irəliləyiş əldə olunmayıb. Təəssüf edirəm ki, Minsk Konfransı həmsədrlərinin nizamlanma prinsipləri üzrə tərəflərin mövqelərini yaxınlaşdırmaq səyləri uğursuz qaldı. Minsk qrupunun həmsədrləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün üç prinsip təklif ediblər. Bu prinsiplər Minsk qrupunun bütün üzv dövlətləri tərəfindən dəstəklənir. Bunlar: 1) Ermənistan Respublikasının və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü; 2) Dağlıq Qarabağın hüquqi statusu, sazişdə müəyyən edilmiş öz müqəddəratını təyinetmə prinsipinə əsaslanan Dağlıq Qarabağa Azərbaycan daxilində ən yüksək özünüidarəetmə dərəcəsi; 3) Dağlıq Qarabağın və onun bütün əhalisinin təminatlı təhlükəsizliyi, o cümlədən nizamlanmanın müddəalarına bütün tərəflərin əməl etməsini təmin etmək üçün qarşılıqlı öhdəliklərdir. Təəssüf edirəm ki, Ermənistan bunu qəbul edə bilmədi. Bu prinsiplər bütün digər iştirakçı dövlətlər tərəfindən dəstəklənir. Bu bəyanat Lissabon Sammitinin sənədlərinə daxil ediləcək”.

Beləliklə Flavio Kotti Helsinki bəyanatına əsasən gecə hazırladığımız “53 ölkənin nümayəndə heyətləri başçılarının Bəyanatını” səsləndirdi və vurğuladı ki, “bu bəyanat Lissabon Sammitinin sənədlərinə daxil ediləcək”, yəni sənəd rəsmi status aldı.

– Həsən müəllim, əlbəttə, bu sənədin 2020-ci il Zəfərindən sonra Azərbaycan üçün elə bir əhəmiyyəti qalmayıb. Amma hər bir hadisənin öz zamanında çox mühüm əhəmiyyəti olur. Həmin illərdə Lissabon sammitində 53 ölkənin qəbul etdiyi Bəyanatın siyasi mahiyyəti nədən ibarət idi?

– Birinci əhəmiyyəti ondan ibarət oldu ki, qəbul olunan Lissabon Bəyanatı (Helsinki sənədi əsasında) konsensus almasa da, 53 dövlətin mövqeyi olaraq sammitin rəsmi sənədləri siyahısına daxil olundu. İkinci, Lissabon Bəyanatından əvvəl Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün beynəlxalq səviyyədə tanınmış hüquqi baza yox idi. Ermənistanı bu qane edirdi, çünki Lissabondan əvvəl Rusiya, ABŞ və dünyanın digər ölkələrindəki lobbisindən istifadə edərək, Dağlıq Qarabağın hüququnu legitimləşdirməyə və müstəqilliyinə nail olmağa ümid edirdi. Lissabon Bəyanatı qəbul ediləndən sonra bu ümidlər puç oldu. Lissabonda qəbul olunan Bəyanatın üç prinsipi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinin hüquqi əsası oldu. Ermənistana və onun havadarlarına aydın oldu ki, münaqişə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü pozulmadan həll edilməlidir. Yəni Dağlıq Qarabağ olsa-olsa, yalnız Azərbaycan dövlətinin tərkibində ən yüksək özünüidarə statusu ala bilər. Ermənistan bu sənədin qəbulunda iştirak etməməklə ümid edirdi ki, öz istəyinə nail olacaq. Tarixin inkişafı göstərdi ki, ədalət Azərbaycan tərəfindədir. Prezident və Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 44 günlük müharibənin nəticələri Ermənistanın 30 illik gizli oyunlarını alt-üst edib, tarixin zibilliyinə atdı.

– Yaxşı, bəs Lissabon sammitində qəbul olunan Bəyanatdan sonra danışıqlar prosesində bir dəyişiklik oldumu?

– Əlbəttə dəyişdi. Vəziyyət bizim xeyrimizə dəyişdi. Ermənistan iqtidarı ağır siyasi duruma düşdü. Ermənistan dünya miqyasında təcrid olundu. Niyə? Çünki Lissabon hadisələrinə qədər ermənilər dünyanı inandırırdılar ki, Azərbaycan onlara heç muxtariyyət də vermir. Lissabon Bəyanatında elan olunurdu ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində Dağıq Qarabağa özünüidarə imkanı verilsin. Bu imkandan isə ermənilər imtina edirdilər. Deməli ermənilər daha çox, yəni müstəqillik istəyirdilər, buna isə Avropa ölkələri hazır deyildilər. Onu da qeyd etməliyəm ki, ermənilər sözsüz, Dağlıq Qarabağın müstəqilliyi istəyində idilər, lakin bunu kağızda yazmadılar. Ermənistanın daxili vəziyyəti də gərginləşdi. Robert Koçaryan tərəfdarları ilə birlikdə fürsətdən istifadə edərək Ter-Petrosyanı istefaya getməyə məcbur etdi və konfliktin həlli yolunda yeni siyasi vəziyyət yarandı. Bu haqda isə xüsusi danışmaq lazımdır.

– Heydər Əliyev Ermənistan hakimiyyəti ilə Azərbaycana ziyan gətirməyəcək sülh müqaviləsinin danışıqlar yolu ilə imzalamasının mümkün olmasına inanırdımı?

– Daxilimizdə inanmırdıq, çünki erməni siyasətçilərinin riyakarlığı aydın görünürdü. Bununla yanaşı, danışıqlardan da heç bir vəchlə imtina edə bilməzdik. Axı bilmək olmurdu, zaman bizəmi, onlaramı işləyir? Minsk qrupunun üç həmsədrinin üçü də, büruzə verməsələr belə, əslində gizlində ermənilərə meylli idilər. Ermənilər çox çalışırdılar ki, Təhlükəsizlik Şurasının məlum 4 qətnaməsi Minsk qrupunun və Azərbaycanın dövlətlərarası sənədlərində əks olunmasın, yəni unudulsunlar. Həmin siyasət Lissabon Bəyanatına da şamil olunurdu. Bu cəhdlər onların sadəlövh siyasətçi, beynəlxalq hüquqdan anlayışları olmadığını, özlərindən müştəbeh olduqlarını və nəhayət, Azərbaycan amilini düzgün dəyərləndirə bilməmələrindən irəli gəlirdi. Əslində Təhlükəsizlik Surasının qətnamələrinin hüquqi taleyi imperativ xarakter daşıyır. Bu o deməkdir ki, heç bir şəraitdə Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri öz qüvvəsini itirmirlər. Göründüyü kimi 1993-cü ildə qəbul olunan qətnamələr 27 ildən sonra baş verən hadisələrin hüququ əsasını təşkil etdilər. Bununla yanaşı, zamandan istifadə etməkdə, həm Heydər Əliyevin dövründə, həm də İlham Əliyevin dövründə Azərbaycanın siyasəti daha effektli idi və uğurlu nəticə də verdi. Hər iki Prezidentin fəaliyyəti nəticəsində zaman məhz bizim, Azərbaycanın xeyrinə işlədi.

Təkrar edirəm, Lissabon sammitindən sonra Ermənistan bir müddət beynəlxalq aləmdən təcrid edildi. Çünki 53 dövlət mövqeyini bildirdi ki, Qarabağ Azərbaycanın ərazisində qalmalıdır və ona mədəni muxtariyyat verilməlidir. Ermənistan bundan imtina etdi. Biz bütün diplomatiya cəbhəsi boyu tam hücuma keçdik...

...Lissabon sammitindən təxminən 7 ay sonra, 1997-ci ilin yayında Strasburqda Azərbaycan və Ermənistan dövlət nümayəndələrinin iştirakı ilə tədbir keçirilirdi. Ter-Petrosyan Heydər Əliyevə yaxınlaşıb dedi: “Heydər Əliyeviç, olarmı yığcam tərkibdə toplaşaq, mənim sizə bir açıqlamam olacaq”. Heydər Əliyev razılaşdı.

Yadımdadır ki, kiçik bir otağa toplaşdıq. O, öz xarici işlər naziri ilə, Heydər Əliyev də mənimlə birlikdə danışıqlara başladılar. Ter-Petrosyan dedi: “Heydər Əliyeviç, mən çox ölçüb-biçdim, görürəm Qarabağ məsələsi bizim istədiyimiz kimi baş tutan iş deyil. Ona görə də mən belə qərara gəldim ki, Qarabağdan kənar bütün torpaqları azad edim. Bu haqda mən rəsmi bəyanat da verəcəyəm”. Həqiqətən elə bu görüşdə Heydər Əliyevlə Ter-Petrosyan bəyanat diktə etdilər, mən yazdım. Görüşdən sonra çıxıb həmin qeydləri media nümayəndələri qarşısında oxudum. Doğrudur, orada hər şey açıq yazılmamışdı. Amma yazılmışdı ki, artıq tərəflər real addımlar atılmasının vaxtının çatdığını başa düşürlər.

Doğurdan da bu görüşdən sonra Ter-Petrosyanın Rusiya mətbuatında– “Nezavisimaya qazeta”da böyük bir məqaləsi dərc edilmişdi və orada yazmışdı ki, “bu müharibəni bitirməyin vaxtı çatıb. Bəsdir biz xəyallarla yaşadıq. Biz gərək Azərbaycanın torpaqlarını azad edək”.

Sonra məlum oldu ki, prezident Ter-Petrosyanın bizimlə birgə verdiyi bəyanat və qəzetdəki açıqlamalarından sonra baş nazir Koçaryanla Ermənistanın müdafiə naziri Ter-Petrosyanın qəbuluna gəlirlər. Ondan soruşurlar ki, “sənin doğurdanmı belə bir fikrin var?” Deyir, “bəli var”. Deyirlər: “Heydər Əliyevlə görüşüb razılaşmısan?” Deyir: “Görüşmüşəm”. Deyirlər: “Onda sənin iki çıxış yolun var. Birinci odur ki, sən istefa verirsən, biz də sənin, ailənin və komandanın təhlükəsizliyinə təminat veririk. İkinci variant odur ki, sən istefaya getmirsən, torpaqları Azərbaycana qaytarırsan, Ermənistanda vətəndaş müharibəsi başlayır. Əmin ol ki, biz qələbə çalacağıq, səni də, sənin ailəni və komandanı da məhv edəcəyik”. Petrosyan da qorxub birinci variantı seçir və istefaya gedir.

– Həsən müəllim, Koçaryan haqqında nə deyə bilərsiniz?

– Koçaryan hakimiyyətə gələrkən dünya siyasətinin yeniyetməsi idi, lakin o öz aləmində, Qarabağda və Ermənistanda hakimiyyəti asanlıqla əldə etdiyinə görə özünü usta, şahmat terminindən istifadə etsək, dünya siyasətinin “qrossmeysteri” sayırdı.

Bir misal gətirim. Moskvada Azərbaycan və Ermənistan rəhbərlərinin görüşü keçirilirdi. Moskva təklif etdi ki, yaxşı olar Dağlıq Qarabağın başçısı kimi Koçaryan da, bu görüşdə iştirak etsin. Heydər Əliyev razılıq verdi. Səbəb də bəlli idi, çünki ölkədə vəziyyət çox gərgin idi. Atəşkəs haqqında hələ razılığa gəlməmişdik. Müharibə davam edirdi, ermənilərin işğalçı hücumları ara vermirdi. Ermənistan nümayəndə heyəti ilə üz-üzə oturmuşduq. Bir başda da Rusiyanın xarici işlər naziri oturmuşdu. Digər tərəfdə isə Koçaryan gəlib oturdu. Danışıqlara sədrlik edən Rusiya xarici işlər naziri birinci Koçaryana müraciət etdi ki, danışsın. Koçaryan dedi, mən burda danışmayacağam. Soruşdular, niyə? Dedi: “Həsən Həsənov durub getsin, o bizim xalqın düşmənidir”. Heydər Əliyev dərhal dedi: “Getsək, hamımız gedəcəyik. Həsən Həsənov tək getməyəcək. Danışmaq istəmirsən, danışma. Kimsə səni zorla danışdırmır”. Ruslar dərhal onu başa saldılar və bununla da onun təkəbbürü bitdi. Heydər Əliyevin vaxtında Koçaryanla başqa rastlaşdığım olmayıb. Düşünürəm, Koçaryanın bu görüşə dəvəti Rusiyanın təşəbbüsü idi və söylədiyim insident də razılaşdırılmış addım idi.

Koçaryanla 1991-ci ildə Şimali Qafqazın Jeleznavodsk şəhərində mənim də iştirak etdiyim Boris Yeltsin, Nursultan Nazarbayev, Ayaz Mütəllibov və Levon Ter-Petrosyanın iştirakı ilə keçirilən tədbirdə rastlaşmışıq. Koçaryan bu görüş haqqında öz xatirələrində belə yazır: “Jeleznavodskidə tədbirdən sonra Həsən Həsənov məni yanına çağırdı. Dedi: “Koçaryan, indi rusların hesabına xoruzlanırsız, rus olmayanda görək siz harada olacaqsınız”. İndi mən Həsənova demək istəyirəm ki, rus yoxdur, amma biz elə həmin yerdəyik, qalibik”.

Jeleznovodsk görüşü 1991-ci il sentyabrın 23-də oldu, mənə mesaj göndərdiyi xatirələrini isə Koçaryan 2018-cı ildə rus dilində nəşr etdi. İndi mən 2023-cü ilin oktyabr ayında ona mesaj göndərirəm: “Koçaryan, Rusiya yanınızda yoxdur, özünüzün də əlinizdən bir şey gəlmir. Nə ordunuzu düzəltdiniz, nə iqtisadiyyatınızı, nə də dövlətçiliyinizi. Hər şey batdı getdi. İndi sizi həmin yerdə görmürəm, məğlubsunuz! Qarabağı isə görürəm ki, Prezidentimiz, müzəffər Ali Baş Komandan, İlham Əliyev addım addm gəzir, sevərək abadlaşdırır və təhlükəsizliyini gücləndirir. Müstəqillik xülyası ilə yaşadığınız Dağlıq Qarabağın baş şəhəri Xankəndidə isə indi məhz Prezident İlham Əliyevin qaldırdığı Azərbaycan bayrağı dalğalanır. Qarabağ həmişəki kimi yenə Azərbaycandır!”.

İlqar RÜSTƏMOV,
Əməkdar jurnalist